

Hoffmann István 2010. A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.
A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
URL: <http://www.mek.oszk.hu/08700/08750/>

4.20. *uluues megaia*

Gisnav birtok határpontjaként szerepel az alapítólevélben az *uluues megaia*-ként [*üliüs ~ ülßës mēdzsájá*] említett hely. E szórvány nyelvtörténeti vonatkozásait BÁRCZI szinte minden részletében megnyugtatóan tisztázta (1951: 30–1, további hangtani, szótani stb. részletek a monográfia megfelelő fejezeteiben is található), és a szerkezetet alkotó két szó történeti-etimológiai problémáiról sem tudunk nála pontosabban nyilatkozni, noha e téren ma is vannak még nyitott kérdések (ezekről összefoglalóan lásd TESz., EWUng., valamint LIGETI 1986: 297). Névtani tekintetben tehetünk azonban némi kiegészítést az eddigi fölvetésekhez. BÁRCZI úgy nyilatkozott e szórványról, mint amely „földrajzi névnek látszik” (i. m. 65), s az *uluues*-t ’ölyvekben gazdag’ hely jelentéssel értelmezte, az egész szerkezetet pedig ’ölyves mezsgyéje, határa’-ként (i. m. 30, ugyanígy ZELIGERNél, 2005: 28). E megállapítása azonban némi módosításra szorul, mivel nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy az itt szereplő *Ölyves* később településnévként jön elő a forrásokban. Így említi az alapítólevél interpolált változata: 1055>1416: supra *villam Vlues* (DHA 1: 156), CSÁNKINál pedig több adattal is szerepel: 1229: *Vlwes*, 1234–70: *villa Wlwes*, s a 14. század végén már két falura oszlott: 1390: *villa Ewlyues* et *alia Ewlyues* (Cs. 2: 634). CSÁNKI is (i. h.), ERDÉLYI is (1908: 410–2) mint pusztát említi a 19–20. század fordulóján. A Somogy megyei helynévgyűjteményben az áll az alapítólevélben szereplő névvel azonosítható *Ölvös* határrészről, hogy „Egykor major volt” (SMFN 226). Elpusztult falura utal az is, hogy a név egész bokrot alkot Kisbárapáti északi és a vele szomszédos Karád délkeleti határrészén: *Ölvösi-árok, -híd, -kut, -lap, -mező, -rét, -szántó* (SMFN 226, 244). Eszerint megállapítható, hogy *uluues* falu *gisnav*-tól (a későbbi Apátitól) északkeleti irányban néhány kilométer távolságban feketett, és — mint a szórvány is jelzi — határaik egymással szomszédosak voltak.

Az alapítólevélbeli *uluues megaia* minden bizonnyal a már akkor is önálló birtokként s esetleg településként is létező *Ölyves* határvonalát jelölte. A *megye* szó legrégebbi előfordulásai között számos nyilvánvalóan közsői említés is szerepel, ezek között a ’határvonal’ jelentés is feltűnik: 1269/1294: *per quendam limitem*, qui uulgariter *Mege* uocatur (OkISz.), és némely említésből az is kide-

rül, hogy a határmezsgyét egyes helyeken tüskés sövény alkotta: 1281: ad *locum spinosum mege* vocatum (KMHsz. 1. *mege*).⁴⁹ A *mege* ’területeket elválasztó határvonal, mezsgye’ jelentése a Dunától nyugatra eső területek nyelvjárásaiban ma is megvan (NEMES 2005: 136–7). A szó a régi helynevekben is gyakran előfordul földrajzi köznévi, helyfajtajelölő szerepben: 1208/1359: *Wodmege* (Oklsz. *mege*), 1276: *gyamege* (KMHsz. 1. *Dió-mege*), még gyakrabban áll azonban nevek bővítményrészeként, jelzői szerepben: 1217/1412: *Megehid* (Oklsz.), 1272: *Megeag* (HA 2: 79). Olyan összetételben, mint amilyenben az *uluues megaia*-ban is szerepel — azaz ’egy bizonyos birtok, település határvonala’ értelemben —, más előfordulását azonban nem ismerem. A hasonló példák hiánya esetleg arra is utalhat, hogy a szórványt nem feltétlenül kell tulajdonnévként értékelnünk, hanem csupán a kérdéses határszakasz szintagmaszerű megjelenéseként. Disznó, vagyis a későbbi Apáti falu határleírásában is előjön ugyanez a kifejezés: 1055>1416: ad *Vluesmegere* (DHA 1: 156), +1092/+1274//1399: ad *rubum, qui dicitur Wluesmwyeye* (DHA 1: 284), ami esetleg a tulajdonnévi jelleg mellett is szólhatna, ha egyébként nem lenne mindkét forrás esetében egyértelmű az 1055-ből való alapítólevél közvetlen hatása.⁵⁰

Attól függetlenül azonban, hogy az *uluues megaia* tulajdonnév volt-e, vagy csupán egy határszakasznak — akár az oklevél megfogalmazójától is származó — leírása, a benne szereplő *Ölyves* (a *Disznó* és a *Füzegy* névvel együtt) kétségtelenül magyar névadókra és magyar nyelvű névhasználókra utal. Az *uluues megaia* kapcsán azonban ettől eltérő, belső ellentmondásoktól sem mentes nyelvi-etnikai következtetésekre jutott KRISTÓ GYULA. Véleményét kissé hosszabban is érdemes idézni azért, hogy a mögötte húzódó módszertani hibákra is felhívassuk a figyelmet. KRISTÓ szerint „Az *uluues megaia* kifejezés kivált érdekes, mivel első tagja török, második tagja szláv eredetű, a birtokviszonyt kifejező szerkezet viszont magyar. Olyan kétnyelvűsége utal ez, mint amikor az amerikai magyarok *soppingolnak* (vásárolnak). Az *uluues* maga is magyar -s melléknévképzőt visel, a szó tehát korábbi átvételnek tűnik, amelyet a magyar már sajátjének érzett 1055-ben, hasonlóan a *megához* (hiszen saját szavaként ragozta), bár ott még a hangrendi kiegyenlítődésként nem ment végbe. Az e vidéken élő magyar közösség nyilván számbeli túlsúlyban volt a szlávokkal szemben, törökökkel pedig már nem is kellett találkozni, azoknak csak kiveszőfélben levő nyelvi hagyatékát örökítette tovább.” (2000: 23).

⁴⁹ A *megyé*-nek ezt a jelentését legújabbban BÁRTH JÁNOS támasztotta alá középmagyar kori adatokkal (2006).

⁵⁰ A 15. századból való átiratban a *megyéje* helyett például *megyére* áll, ami a *Fyzig asasara*-val együtt — ez utóbbi utótagjában az *aszója* kellene, hogy szerepeljen — mint határozóragos forma (amellett, hogy számos romlott alak szerepel a kérdéses dokumentumban) minden bizonnyal az alapítólevél *rea*-val alkotott szerkezeteinek késői tükröképe.

E gondolatmenettel kapcsolatban először is le kell szögezni, hogy az *uluues megaia* semmiféle kétnyelvűségre nem utal, mivel — mint maga KRISTÓ is mondja — két alkotóeleme egyértelműen magyar nyelvű szintagmát, a birtokszón megjelölt birtokos jelzős szerkezetet alkot, amelynek ráadásul az előtagja is jellegzetes magyar formánst, -s képzőt tartalmaz. E szintagma lexémáinak nyelvi eredete — az *ölyv* ótörök, a *megye* szláv jövevényszó volta — teljesen független a névben (vagy leíró szerkezetben) való megjelenésüktől, nem lehet ugyanis kétséges, hogy a helybeli névadók ezeket a magyar nyelv elemeiként használták fel a névadáskor. Mivel az *ölyv* még a honfoglalás előtt vált a magyar nyelv szavává, a 11. században élő somogyi népességnek még csak közvetett kapcsolatára sem utalhat törökségi népekkel. A *megye* ugyan szerb, horvát vagy szlovén eredetű szó lehet a magyarban (vö. TESz., EWUng.), és ebből adódóan akár a Dunántúl területén érintkező népek nyelvi kapcsolatát is jelezheti, de az itteni előfordulásából a helybeli magyar és szláv lakosság számbeli arányaira következtetni — ahogyan KRISTÓ tette — természetesen semmiképpen sem lehet.